

Гукалова І.В. д.г.н., с.н.с.
Інститут географії НАН України

ІМУНІТЕТ ПРОСТОРУ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕНЬ МІСЬКОГО РОЗВИТКУ

Abstract. Modern urban researches essentially expand the existing conceptual approaches and develop new scientific categories and knowledge instruments with a view to explain the distinct phenomena and processes from socio-geographical positions. A hypothesis of existence of “Immunity of the space” is described, its specific characteristics and properties are determined.

Keywords: Urban geography, city, sustainable development, immunity of the space.

Проблема дослідження та її актуальність. Термін «імунітет» є, насамперед, широковживаним у медицині і праві. Він означає ступінь несприйнятливості, захищеності певного об'єкту від негативних внутрішніх і зовнішніх впливів, а також здатність зберегти індивідуальність і внутрішню стійкість, підтримувати нормальне функціонування. Використання даного терміну у регіоналістиці, економіці, географії, а ще й у прив'язці до простору зумовлено необхідністю поглибити розуміння самого простору як «середовищної» категорії, що відображає суспільні і суспільно-природні відносини і продукується цими відносинами. Простір «живий» доки живі всі актори, залучені до його функціонування. Простір розвивається (в англійській науковій літературі давно присутній термін “spatial development”), простір певним чином організується, він має свою соціальну пам'ять, а отже володіє сформованими в ході історичного поступу можливостями протистояння загрозам і створення передумов збалансованого розвитку. Сучасний простір як України, так і світу є доволі фрагментованим, уразливістю економіки і соціуму окремих регіонів і міст в умовах глобалізаційних і трансформаційних процесів, економічних криз і військових конфліктів зростає, при цьому життєздатність багатьох із них знижується. Тому мова повинна йти не тільки про безпеку суспільства (економічну, соціальну, екологічну), а і про імунітет простору у цілому – його здатність реагувати (адаптуватися) до різних викликів або протистояти їм.

Зростання чисельності міського населення і розмаїття факторів, що впливають на якість життя містян, актуалізують завдання розвитку міського простору таким чином, щоб його фізичне та соціальне середовище максимально сприяло збереженню і зміцненню здоров'я містян та їх благополуччя. Недарма в основу відомих світових концепцій розвитку міст (здорові міста - healthy city, «зелені» міста – green city, «інклюзивні» міста – inclusive city і т.д.) покладені ідеї просторового планування, спрямовані на підвищення стійкості населення до

Урбанізація економічного розвитку та просторові аспекти функціонування міст

несприятливих зовнішніх впливів середовища, боротьбу з нерівністю щодо здоров'я, розвиток міст як просторів, дружніх людям різного віку і стану.

Методи дослідження. В основу соціально-географічного обґрунтування категорії «іmunітет простору» покладено методи аналізу, синтезу та адаптації термінологічного апарату з інших галузей знань до предметно-змістовної специфіки дослідження міського простору в рамках географії.

Вихідними даними є власні напрацювання автора, дослідження інших науковців з проблем збалансованого розвитку міст та якості життя містян, конкурентного іmunітету, матеріальних і нематеріальних активів простору, загроз і ризиків міського розвитку.

Результати дослідження. Сьогодні наука не готова надати однозначну відповідь щодо набору показників, які переконливо характеризують життєздатність сучасних міст. Численні рейтинги міст за якістю життя, рівнем безпеки, рівнем соціально-економічного розвитку фіксують існуюче положення речей, але не торкаються резервів та активів конкретного міського простору, не задіяних на сьогоднішній день, проте здатних у майбутньому формувати нові конкурентні переваги і зменшувати ризики. Нам здається вчасним говорити про «іmunітет простору» міста – як його стійку здатність конкурувати за людей, їх здоров'я та якість життя, а відповідно – за інвестиції і бізнес, безпеку в цілях забезпечення сталого (збалансованого) розвитку. Звісно, це передбачає акцентування уваги на внутрішніх джерелах міського розвитку, адаптивному потенціалі міст, а також побудові ефективної системи забезпечення захисту інтересів міст з усіма їх матеріальними і нематеріальними активами. Останні (історична і культурна спадщина, інноваційні, інформаційні ресурси, інституційний капітал і законодавство, політичні активи та ефективність управління, рівень кваліфікації і компетенції кадрового потенціалу) є особливо важливими у формуванні іmunітету простору.

Однією з найбільш вдалих спроб пояснення економічних факторів майбутнього розвитку територій стало введення російськими вченими у науковий обіг поняття «конкурентний іmunітет території» [1], під яким розуміється здатність тієї чи іншої території вести боротьбу за ресурси з територіями-конкурентами у майбутньому із задіянням, насамперед, всіх внутрішніх невикористаних ресурсів. Це стало вагомим етапом розвитку просторової економіки. В контексті дослідження збалансованого розвитку міст є сенс поглянути, на наш погляд, на більш широке поняття «іmunітету простору», що дає можливість пояснення і майбутньої, і сьогоднішньої, і колишньої життєздатності міст різного рангу і статусу з позицій особливостей урбанізації і сучасних концепцій розвитку міст, креативізації і діджиталізації суспільства. Під іmunітетом простору міст тоді пропонується розуміти унікальне просторово-часове поєднання «вроджених» і «набутих» факторів та умов природи і суспільства, що перешкоджають деструктивному розвитку і деградації

Урбанізація економічного розвитку та просторові аспекти функціонування міст

міст і забезпечують умови для здорової та ефективної життєдіяльності міського населення і збалансованого розвитку міського середовища.

Дуже важливим є розуміння відмінностей між територією і простором [3]. Територія міста – це чітко (а на сьогоднішній день в багатьох містах України і не чітко) окреслена площа поверхні, яка об'єднує об'єкти, розташовані в її межах, характеризується протяжністю, особливостями географічного положення, визначеним типом ландшафтів. Своєю чергою, простір є (не тільки географічно визначеним) місцем життєдіяльності людини (соціуму) в інформаційному, соціально-нормативному, диспозиційному, комунікативному, ментальному вимірах [2]. Простір передбачає існування суб'єкта, який задає особливості сприйняття міських об'єктів, процесів і явищ, багатьох акторів, які вступають у взаємодію один з одним (рис.1). Коли останній мешканець Прип'яті виїхав з цього міста внаслідок Чорнобильської катастрофи, там залишилась територія, але не стало того міського простору, яким він був для своїх колишніх мешканців до страшної трагедії 1986 р.

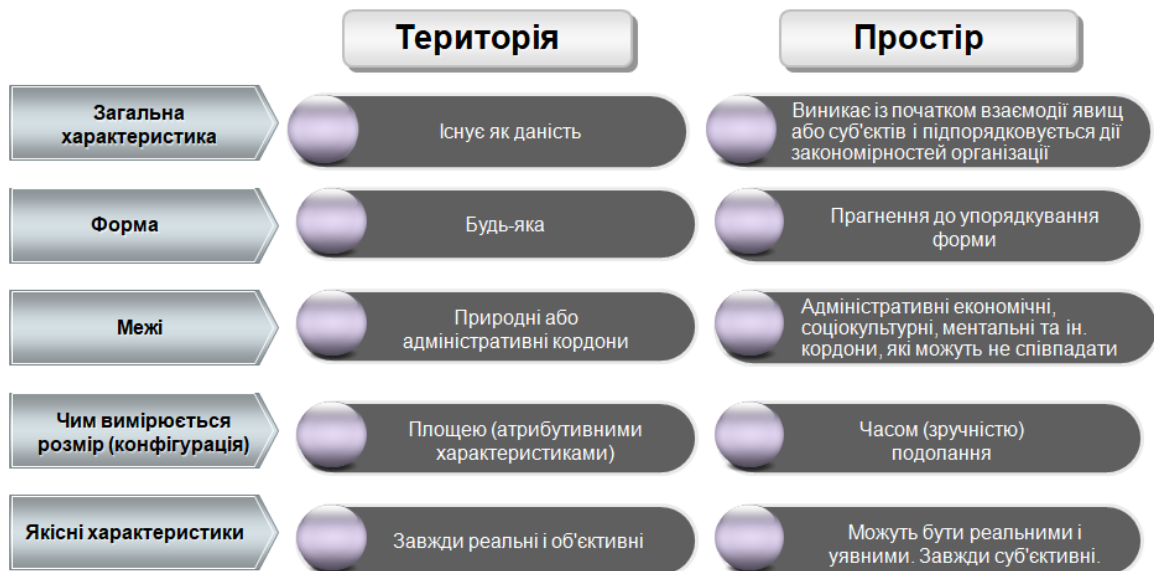

Рис. 1. Найсуттєвіші відмінності між категоріями «територія» і простір»

Візьмемо популярні на сьогодні дослідження розвитку публічних просторів міст: там важливою є фіксація саме на просторі, що передбачає його осмислення і надання окремим його місцям і точкам смислів, ознак і символічного значення. Відомо, що так звані якісні публічні міські простори мають формувати нові соціальні зв'язки, створювати відчуття приналежності до місця і міста загалом, генерувати економічні вигоди для бізнесу і його мешканців, сприяти екологізації і головне – бути доступними для різних користувачів. Тільки тоді вони будуть комфортними і безпечними, наповненими різноманітними функціями, що відповідають потребам та інтересам різних суб'єктів життєдіяльності.

Урбанізація економічного розвитку та просторові аспекти функціонування міст

У сучасному суспільстві імунітет простору міста (чи, навіть, окремого району міста) дедалі менше залежить від його географічного розташування, кліматичних умов чи наявності певних обсягів ресурсів і більше – від людської волі, енергії, кваліфікації, організації фінансових та інформаційних потоків, а також кон'юнктури. Відомо, зокрема, що будь-які монопрофільні міста є зовсім незахищеними від коливань ринкової кон'юнктури: поки є попит на певне наявне в них виробництво чи ресурси, ці міста будуть цілком життєздатними, але при цьому їх імунітет слід оцінювати як доволі низький, адже при зміні попиту вони можуть дуже швидко занепасти. Високий імунітет міста передбачає прогресивність структури економіки та ефективну просторову її організацію, диверсифікованість і стратегічну спрямованість розвитку, мобільність економіки і населення, високу адаптивність до змін соціально-економічної і політичної ситуації тощо. Величезне значення має ступінь розвитку транспортної і соціальної інфраструктури, їх організація. Ці риси притаманні, насамперед, великим містам, центрам економічної і політичної активності, ядрам великих міських агломерацій. З іншого боку, йдеться і про певну «функцію виживання» в умовах іноді протилежного впливу великої кількості факторів (екологічних, конфліктогенних тощо).

Ця функція, своєю чергою, передбачає більш локальне, але дуже амбіційне завдання: збереження і зміцнення здоров'я містян, а також покращення якості їх життя. Варіантом вирішення даного завдання є оцінювання ступеня сформованості «орієнтованого на зміцнення здоров'я» міського простору. Останнє означає, що у фізичному плані просторовий розвиток міст має бути спрямованим на мінімізацію впливу факторів середовища і способу життя населення на рівень його здоров'я, а у соціально-особистісному – сприяти підвищенню опору людського організму (соціуму) до інфекцій чи хвороб, притаманних тій чи іншій місцевості.

Фахівці виділяють найважливіші ризики здоров'ю міського населення: хімічне забруднення повітря і води, шумове забруднення, неадекватний потребам та інтересам людини спосіб життя, нераціональне харчування, психологічний неспокій, тривалість пересування територією міста тощо. Всім цим ризикам мають «відповідати» певні характеристики міського простору як-то: рівень та якість озеленення території, сформованість транспортної інфраструктури міста (у т.ч. альтернативної), сформованість інфраструктури харчування, фізичної культури і спорту і т.д. В Україні давно є система містобудівних норм, яка склалася ще за радянських часів і досі може слугувати базою для розробки актуалізованого, відповідно до нових викликів і вимог, переліку показників моніторингу «рівня» здоров'я міста. Водночас головним є дотримання цих норм забудовниками та іншими акторами, що визначають облік міст, що поки не є правилом у сучасній Україні, а відтак – не сприяє накопиченню людського потенціалу її міст.

Власна імплікація отриманих результатів дослідження. Здатність міського простору протистояти негараздам і забезпечувати високу якість життя населення

Урбанізація економічного розвитку та просторові аспекти функціонування міст

передбачає його сформованість як у фізичному плані, так і на соціальному і символічному рівнях, що актуалізує опрацювання нових категорій, зокрема поняття «іmunітет простору». Дослідження наслідків урбанізації виводять на більш високий рівень вивчення різноманітних ризиків – економічних, екологічних, соціальних і духовних – в рамках яких має осмислюватися і сам простір, його параметри та індикатори, які відзначені у відомих зарубіжних концепціях розвитку міст (healthy city, inclusive city, smart city, green city тощо).

Іmunітет простору не можна «заморозити»: кожне конкретне місто функціонує під впливом комплексу чинників різної природи, інтенсивності і характеру, тому завжди є ймовірність деградації або повного зникнення іmunітету або окремих його компонентів. Кожне місто має свій унікальний «іmunний статус», який визначається складом, конфігурацією компонентів іmunітету і діяльністю агентів. В більшості випадків цей статус набагато вищий за статус периферії, проте його підтримка вимагає і набагато більше ресурсів. Саме тому є сенс замислитися над властивостями і структурою іmunітету простору і розробкою інструментарію моніторингу його якості.

Список літературних джерел:

1. Важенина И. С., Важенин С. Г. Феномен конкурентного иммунитета территории // Общество и экономика. 2009. – № 11-12. – С. 139–156.
2. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории и структуризации/ Энтони Гидденс – М.: Академический Проект, 2003 – 528 с.
3. Грищенко М. Публічний простір міста як об'єкт соціологічного дослідження // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Соціологія. - 2016 – Вип.1. – С.31-38.

Zhabynets Olha, PhD, Associate Professor, Senior Researcher State institution “Institute of Regional Research named after M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine”

THE CITIES OF THE WESTERN REGION OF UKRAINE IN INTERNATIONAL TRADE IN SERVICES: TRENDS AND PROSPECTS OF DEVELOPMENT

Abstract. The basic tendencies and development prospects of international trade in services across cities of regional significance of the Western region of Ukraine are investigated. The research focuses on the evaluation of changes in the spatial structure of service exports of the Western region of Ukraine and its particular cities. The trends in service exports and imports of Western Ukrainian cities of regional significance and the level of export orientation of the services sector of these cities were analyzed. Prospective